

METAFORIK NUTQ HAMDA UNING LINGVISTIK VA USLUBIY XUSUSIYATLARI

Rustamova Dilduzaxon Vohidjon qizi

Qo'qon Universiteti ta'lim kafedrası o'qituvchisi

rustamovadilfuza7755@gmail.com

MAQOLA MALUMOTI

MAQOLA TARIXI:

Received:05.09.2025

Revised: 06.09.2025

Accepted:07.09.2025

KALIT SO'ZLAR:

*metaforaning
lingvistik xususiyatlari,
metaforaning uslubiy
xususiyatlari, ekspresiv
nutq, metaformalar, nutq
metaformalari, muallif
metaformalari*

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada metaforik nutq hamda uning lingvistik va uslubiy xususiyatlari, nutqni shakllantirishda ushbu kategoriyalarning ahamiyati ochib berilgan. Dunyoni idrok etish va talqin qilishda metaforalarning lingvistik hamda uslubiy xususiyatlari nutq ta'sirchanligi, ekspressivligini oshirishga, grammatik jihatdan ixchamlikka erishishga yordam beradi. Nutqdagi metaforalar bir vaqtning o'zida ham ekspressiv, ham kommunikativ, ham grammatik jihatdan muhim funktsiyalarni bajaradi.

Tilshunoslikda metafora va nutq alohida-alohida yetarli darajada bilim fondiga ega bo'lishiga qaramay, metaforalarning nutq kontekstidagi o'rni masalasi kam o'rganilgan. N.D.Arutyunova majoziy ma'noda nutqni "hayotga singib ketgan nutq" deb e'lon qildi va nutqni faqat voqelikni metaforik qayta talqin qilish orqali tushunishimiz mumkin degan fikrga qaytardi. Metafora troplar orasida eng muhim o'rinni egallaydi, chunki metaformalarni yaratish qobiliyati inson ongining asosiy xususiyatidir. Bilimlarni qayta ishlashning ko'plab operatsiyalari metafora bilan bog'liq - uni assimilyatsiya qilish, o'zgartirish, saqlash va uzatish. Bundan tashqari, metafora baholashni ifodalash usullaridan biri bo'lib xizmat qiladi va ko'pincha opponentlar bilan nizoda yoki ularni fosh qilishda

argument maqomini oladi (N.D.Arutyunova ta'rifiga ko'ra, "Metafora – sud siz hukm")¹⁶¹. Metaformalarni o'rganish har doim turli xil yondashuvlar bilan ajralib turadi. Shunday qilib, leksikologiyada metafora so'zlarning yangi ma'nolari manbai sifatida, pragmatikada – nutqdan foydalanishning alohida turi sifatida, psixolingvistikada – nutqni izohlash va idrok etishning assotsiativ mexanizmi va ob'ekti sifatida, mantiq va falsafada – fikrlash va voqelikni anglash usuli sifatida qaraladi. Bizning ishimiz uchun metaforalarni o'rganishning barcha yondashuvlari muhim ahamiyatga ega, chunki so'nggi paytlarda lingvistik ob'ektlarni integratsiyalashgan holda o'rganish, turli fanlar ma'lumotlarini birlashtirishni talab qiluvchi kompleks yondashuv tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ular orasida kognitiv tilshunoslik, sotsiolingvistika, psixolingvistika va boshqa tegishli fanlar muhim emas. Til va nutq hodisalarini o'rganishda til fanlarini integratsiyalashuviga qaratilgan zamonaviy tendentsiya tilning kognitiv va pragmatik xususiyatlarini o'rganish uchun yangi imkoniyatlar ochadi¹⁶².

Umuman olganda, metaforalarning ikki turi mavjud – ma'lum bir lingvistik guruhning deyarli barcha vakillari uchun tushunarli bo'lgan nutq metaformalari va individual xususiyatga ega bo'lgan muallif metaformalari.

Umumiy qabul qilingan nutq metaforalarining asosi assotsiativ aloqalar va ma'lum bir xalqning amaliy yoki madaniy-tarixiy tajribasi haqida ma'lumot beruvchi xususiyatlardir. Nutq metaforalarining motivlari ob'ektiv va tushunarli, chunki ular umumiy bilimlarga, xususan, rus tili hamjamiyatiga asoslangan. Bunday metaformalar umumiy ma'lumotga ega bo'lganligi sababli rus tilida so'zlashuvchilarga yaxshi ma'lum. Ushbu turdagi metaforalarning nutqiy xarakteri ularning nutqda fiksatsiyasi va takrorlanishida namoyon bo'ladi.

Mualliflik metaformalar umumiy bilimga nisbatan sub'ektiv va "tasodifiy". Belgilangan ob'ektning tabiati to'g'risida ob'ektiv ma'lumotlar yo'qligi sababli tushunish va izohlash ham qiyin Lingvistik metaformalarning kontseptualizatsiya funktsiyasi dunyoning lingvistik rasmlarini yaratishga yordam beradi. Shu nuqtai nazardan, metaforizatsiya jarayonini "yangi tushunchalar yaratish maqsadida tilda allaqachon mavjud bo'lgan ma'nolarni kognitiv

¹⁶¹ Арутюнова Н.Д. В сторону семиотики и стилистики. Язык и мир человека. - 2-е изд., испр. - М.: «Язмки русской культуры», 1999. Часть IV. -С. 337-385.

¹⁶² Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX в. // Язык и наука конца XX в. / под ред. Ю. С. Степанова. - М., 1995.-С. 212.

manipulyatsiya qilish natijasida vujudga keladigan dunyoning lingvistik rasmini yaratish usuli” deb hisoblash mumkin¹⁶³.

Metaforalarni idrok etish va talqin qilishga ta'sir etuvchi madaniy ekstralingvistik omillarni hisobga olgan holda tahlil qilish, metaforalarning ma'lum bir tilda kognitiv shakllanish sifatida ishlashi ushbu tilning kontseptual tizimining rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Shunday qilib, ma'lum bir lingvistik va madaniy hamjamiyat vakillarining madaniy tajribasi bilan bog'liq bo'lgan metaformalar kontseptsianing noyob taqdimoti bo'lib, muhim madaniy va kognitiv ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

So'zlarning metaforik tabiati har bir tilda o'ziga xosdir, u tillarning o'ziga xos milliy xususiyatini yaratadi, bu esa insonning dunyoni idrok etishi va tushunishiga sezilarli ta'sir qiladi. Majoziy qayta talqin qilish uchun tanlangan xususiyat belgi rolini o'ynaydi, u nominatsiyada gavdalanishi kerak, aynan shu xususiyatni va aynan mana shu o'ziga xos milliy lingvistik ongda eng yuqori darajada ifodalaydi¹⁶⁴.

Metaformalarning shakllanishi murakkab, ammo tartibli kognitiv hodisadir¹⁶⁵. Odatiy metaforizatsiya ikkita komponentni o'z ichiga oladi: 1) xususiyat yoki xususiyat nomini o'tkazishni rag'batlantirish va 2) metaforik uzatish turi.

Metafora bilish usuli va qaysidir ma'noda anglash vositasidir. Ko'pgina tadqiqotchilar bsh bn metaformalarni rad etish tilning o'zini yo'qotish bilan teng ekanligini ta'kidlaydilar. Metaformalarsiz amalga oshirish mumkin emas, ular inson tafakkurining chuqur xususiyatlaridan kelib chiqadi¹⁶⁶.

Tushunchalarning doimiy ravishda bir sohadan ikkinchisiga ko'chishi nafaqat inson ongingning moslashuvchanligini, balki haqiqatni o'zi anglash zarurligini ham ko'rsatadi. Bejiz emaski, metafora nafaqat insonning kundalik nutqida keng namoyon bo'ladi, balki fanning ko'plab sohalarida fundamental tushunchalar asosida ham yotadi. Metafora faoliyatning barcha sohalarida dunyoni tushunish va bilish uchun universal vositadir.

¹⁶³ Телия В.Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте. - М.: Наука, 1988. - 176 с.

¹⁶⁴ Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. 2-е изд. - М.: ЧеРо, 2003. - 349 с.

¹⁶⁵ Алешина О.Н. Семантическое моделирование в лингвометафорологических исследованиях (на материале русского языка). Дис.... д-ра фил. наук. - Томск, 2003. - 367 с.

¹⁶⁶ Гак В.Г. Метафора: частное и специфическое // Метафора в языке и тексте. - М.: Наука, 1988. - С. 11-26.

Metaformalar nafaqat inson allaqachon tushungan narsalarni aks ettiradi, balki yangi dunyoni yaratadi, yangi voqelikni modellashtiradi. Albatta, bu degani metafora bilan ishlashda aniq vizual tasvirlardan mavhum mantiqiy tushunchalarga, lingvistik hodisalarni kuzatish va taqqoslashdan ularni tahlil qilishga o'tish kerak, bunda lingvistik, nutqiy, so'ngra metallingvistik aks ettirish rivojlanadi. So'zning estetik vazifasi metaforada juda aniq namoyon bo'ladi, shuning uchun metafora majoziy tafakkur va tasavvurni rivojlantirishning samarali vositasi sifatida qaralishi kerak, buning asosida ekspressiv nutq shakllanadi.

Metafora bilan ishlashning samarali tizimini yaratish uchun nutqni ifodalash samaradorligini oshirish vositasi sifatida nutqni metafora bilan boyitish muammosini muvaffaqiyatli hal qilish imkonini beradigan eng to'g'ri yondashuv va usullarni aniqlash uchun maktab o'qitish usullari va amaliyotida metaforalarni o'rganish muammolarini aks ettirishni ko'rib chiqish kerak.

Nutqni rivojlantirishning ko'p funksiyali vositasi sifatida metaformalarni o'rganish uchun lingvostilisistik, lingvistik-adabiy va lingvokognitiv yo'nalishlar vakillarining pozitsiyasi ayniqsa muhimdir. Biroq lingvistik asarlarda metafora mohiyatini, ularning tasvirlash funksiyalarini tushuntirish metodologik nuqtai nazardan muhim ahamiyatga ega.

Tilshunoslikda metaformalarning tuzilishiga oid ta'riflar, tasniflar va qarashlarning xilma-xilligi va qarama-qarshiligi uning til sohasiga emas, balki nutq sohasiga tegishli hodisa sifatida murakkabligi bilan izohlanadi.

Metafora shakllarining morfologik va simptaktik tuzilishi, shuningdek, ularning ko'p funksiyaliligi haqidagi lingvistik qoidalar printsiplal jihatdan muhimdir. Metaformalarning kognitiv va estetik (badiiy-tasviriy) va emotsional-baholash funktsiyalari, aksariyat olimlar tushunganlaridek, biz uni maktabda o'rganishda birinchi o'ringa qo'yiladi, chunki metafora o'quvchilarga so'z va tilni o'z mantiqiy va estetika birligida o'zlashtirishga imkon beradigan ekspressiv vositadir. Nutq klişelari muammosi kontekstida lingual, umumiy she'riy va mualliflik metaforalarini ko'rib chiqish o'quvchilarning individual o'zini ifodalash uchun metaforik so'zning cheksiz imkoniyatlarini baholashga imkon beradi va ongli nutq yaratish uchun motivatsiyani kuchaytiradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, nutqni shakllantirishda faol xizmat qiluvchi til birligi bo'lgan metaformalarning lingvistik va uslubiy xususiyatlari, nutqning ekspressivligini kuchaytiradi hamda grammatik shakllantirishda ixchamlikka erishishni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Арутюнова Н.Д. В сторону семиотики и стилистики. Язык и мир человека. - 2-е изд., испр. - М.: «Язми русской культуры», 1999. Часть IV. -С. 337-385.
2. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX в. // Язык и наука конца XX в. / под ред. Ю. С. Степанова. - М., 1995.-С. 212.
3. Телия В.Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функц¹ Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. 2-е изд. - М.: ЧеРо, 2003. - 349 с.
4. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. 2-е изд. - М.: ЧеРо, 2003. - 349 с.
5. Алешина О.Н. Семантическое моделирование лингвометафорологических исследований (на материале русского языка). Дис.... д-ра фил. наук. - Томск, 2003. - 367 с.
6. Гак В.Г. Метафора: частное и специфическое // Метафора в языке и тексте. - М.: Наука, 1988. - С. 11-26.